

Nyelv és társadalmi nem*

Reményi Andrea Ágnes

Máshogy beszélnek a nők és a férfiak? Mit jelent az, hogy 'nőies' vagy 'férfias'? Hogyan kapcsolódik egymáshoz a biológiai és a társadalmi nem a nyelvhasználat során? A nyelv és a társadalmi nemek összefüggéseinek kutatói arra keresik a választ, hogy egyrészt a nők és a férfiak nyelvi viselkedésében vannak-e valamilyen szinten általánosítható eltérések (elsősorban a fonológia, a nyelvtan és az interakció, valamint a nyelvi változáshoz való viszonyulásuk szintjén), másrészt a valós társadalmi nemek, illetve a szimbolikus 'nőiesség' és 'férfiasság' milyen nyelvi eszközökkel értelmeződnek, konstruálódnak (a fenti eszközök, valamint a szókincs, a diskurzus, a narratíva segítségével). Ez a kutatási terület az utóbbi negyven évben elsősorban angol (Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Új-Zéland) és német nyelvterületen (Németország, Ausztria) népszerű, és mára eljutott egy tekintélyparancsoló „Handbook of language and gender” kiadásáig. (A legkurrensebb témákat kifejtő, jövőre megjelenő kézikönyv tartalomjegyzékét l. a *Függelék*ben.)

Az alábbiakban a társadalmi nemek kérdéseire adott szociolingvisztikai válaszok legfontosabb területeit tárgyalom. Először a hangrendszert érintő variációra és nyelvi változásra fókuszáló, kvantitatív módszerekkel dolgozó variációelemzést mutatom be. Majd a társadalmi nemekhez kötődő elnevezések és reprezentációk témáját érintem röviden. Hosszabban ismertetem az interakciós kutatásokat, melyek korábban kvalitatív, újabban kvantitatív és kvalitatív módszereket is alkalmaznak a társadalmi nemek interakcióban történő jelentéskonstruálásának elemzésére. A legújabb irányzatok közül is az interakció-, a narratívaelemzés, virtuális és más nyelvi műfajok, valamint a nyelvi ideológiák elemzése a legígéretesebb – ezek közül villantok fel néhányat a bevezető végén.

Variációelemzés

A fonológiai variációt és a fonológiai nyelvi változást elemző „klasszikus” (60-as, 70-es évekbeli) kvantitatív kutatások ugyan a legfontosabb változók között elemezték a nem változóját, de általában nem problematizálták azt. William Labov (1966,

* Köszönet illeti Bartha Csillát és Schleicher Nórát e tanulmány korábbi változatához fűzött megjegyzéseikért. A tanulmány megírását Győri Csaba (kut. szám: 1991/11/9) támogatta.

1972) az általa kifejlesztett szociolingvisztikai interjú módszerével a New York-i beszélőktől, különböző beszédstílusokból gyűjtött minta (Labov 1984) elemzésekor azt találta, hogy egyes fonológiai változók kiejtésbeli megvalósulásai a nem, életkor, szocioökonómiai státus és szituációs kontextus változói mentén strukturált mintázatot követnek. Az egyes beszélők különböző beszédstílusai és a beszélők közti különbségeket az ún. változószabályok (*variable rules*) segítségével írta le. Arra az eredményre jutott, hogy a bármely társadalmi osztályba és korcsoportba tartozó nők általában gyakrabban választják a nyelvi változók sztenderd nyelvváltozathoz tartozó alakját, a nyelvi változások tekintetében ugyanakkor kevésbé konzervatívak, mint az ugyanabba a csoportba tartozó férfiak. Peter Trudgill (1972) hasonló eredményre jutott az angliai Norwichben végzett kutatásaival. Hogy a munkásosztályba tartozó férfiak miért ragaszkodnak inkább a nem sztenderd változatokhoz, arra kidolgozta a Labovtól kölcsönzött 'rejtett presztízs' fogalmát: a férfiak ezzel az eszközzel a csoportjukkal és a csoportra jellemző „férfias”, „durva” értékvilággal való azonosulásukat fejezik ki. Trudgill (1972) fejt ki először azt a tételt, hogy a nők a társadalomban betöltött bizonytalanabb helyzetüket ellensúlyozzák a sztenderd nyelvi formák gyakoribb választásával. (A nők sztenderdebb nyelvhasználatát és a nyelvi változásban betöltött vezető szerepét a későbbiekben egyes kutatások alátámasztották, mások megkérdőjelezték, illetve kevésbé általánosítható tendenciákra világítottak rá, köztük Labov [1990] is.)

A kvantitatív kutatásoknak a későbbiekben valamelyest sikerült túllépniük azon a feltételezésen, hogy a beszélők nyelvi választásait teljességgel társadalmi helyzetük (és biológiai nemük) determinálja. Susan Gal (1978) a burgenlandi Felsőőr német–magyar kétnyelvű közösségében végzett vizsgálatai alapján rámutatott arra, hogy a nők nyelvi választásait társadalmi helyzetük, stratégiai lehetőségeik és a nyelvi variánsok által hordozott szimbolikus értékek figyelembevételével érdemes értelmezni. A felsőőri kétnyelvű fiatal nők például azért választották gyakrabban a német nyelvet, mert az a helyi értékvilágban szimbolikusan a kevesebb munkával járó, nagyobb presztízsű városi életmóddal asszociálódott. A csupán makroszociológiai változók helyett a beszélőkről lényegesen több információt nyújtó hálózatelemzés módszerével dolgozó Lesley Milroy belfasti kutatásai alapján azt találta, hogy a sűrű, multiplex hálózatok igen erőteljesen rákényszerítik nyelvi normájukat a bennük élőkre (bár ez a konkrét helyzetben nem determinálja a beszélő nyelvi választásait) (lásd Milroy 1980; L. Milroy és J. Milroy 1992). Másrészt a nők és férfiak nyelvi viselkedése annál különbözőbb lesz, minél stabilabbak a (hagyományos) nemi szerepek az adott csoportban.

Penelope Eckert a variacionista paradigmát bíráló tanulmányában (1989) amellett érvelt, hogy a biológiai nem nem köthető közvetlenül a nyelvi gyakorlathoz, hiszen a köztük lévő kapcsolat a társadalmi nem hatásain keresztül értelmeződik. Mivel pedig a nem társas konstrukció, ezért más társas jelenségekkel összefonódva fejt ki hatást a beszélőkre, így nem lehetséges az egész közösségre vonatkozó általánosításokat leszűrni a kutató korrelációs eredményei alapján.

Elnevezés és reprezentáció

Röviden összefoglalva, a 70-es évek óta tartó antiszexista feminista erőfeszítések többek között a nők családi állapotáról nem árulkodó névhasználatára és megszólítására, a nemet nem specifikáló foglalkozásnevek használatára (pl. *bíró* vs. *bíró-nő*, *színész* vs. *színésznő*) és az indoeurópai nyelvekben (főleg az angolban, németben) a nemet nem specifikáló egyes szám harmadik személyű névmások használatára buzdítanak. Ezek az erőfeszítések abban a nyelvi konstruktivizmussal rokon nyelvi relativizmusban gyökereznek, mely szerint a nyelvi formák megváltoztatásával a gondolkodásra is visszahathatunk. Sokak szerint azonban nem bizonyítható, hogy a nyugat-európai és észak-amerikai nőket az utóbbi évtizedekben érintő pozitív változásokban az ugyanebben az időben valóban elterjedt nem szexista ('politikailag korrekt') nyelvhasználatnak bármilyen befolyása is lett volna. Cameron (1995) válasza erre az, hogy a nyelvhasználat maga is a társadalmi valóság része, így a szexista nyelvhasználat visszaszorulása nem kevesebért üdvözlendő, mint hogy végre csökken a szexista nyelvhasználat.

Freeman és McElhinny (1996: 221) rámutatnak, hogy a fenti jelenségekre építő feminista nyelvtervezés alapvetően különbözik a nyelvtervezés más eseteitől, hiszen a változtatásra irányuló kezdeményezés nem a hatalmi helyzetben lévőkötől vagy nyelvészeti autoritásoktól ered, hanem önszervező grassroots politikai mozgalmaktól, és célja sem a fennálló politikai érdekek megerősítése, hanem az azokkal való szembeszállás. Cameron (1990a) ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy túl kell lépni a hagyományos, a fenti nyelvi jelenségeköröket támogató feminista erőfeszítéseken, mert a szexista ideológiák távolról sem csak ezekben a jelenségekben érhetőek tetten.

Az interakció elemzése

Az interakciós elemzések a beszélgetés stílusbeli különbségeit kutatják: a beszédmennyiséget és a hallgatást, a szóátadást (az együtt elhangzó beszédet, illetve a félbeszakítást), az intonációt, a beszédszüneteket, a hezitációt (*ööö*), a minimális válaszokat (*mhm*, *érem*) és időzítésüket, a témaváltást, az egyes beszédaktusok (például a dicséret, a panaszkodás, a bocsánatkérés és ezek fogadtatása, a kérdésfeltevés) gyakoriságát és megvalósításának módját stb. Az adatokat hangfelvételek készítésén kívül etnografikus módszerekkel, résztvevő-megfigyeléssel gyűjtik, hiszen az adott közösség életében való részvétel során a jelentésértelmezésekhez való közelebb kerülés a céljuk. Valamennyi megközelítés közös alapfeltételezése, hogy a beszélgetésbeli stíluskülönbségek nem esszenciális, velünk született okokra vezethetők vissza. Ezek az elméletek kulturális és/vagy politikai magyarázatokat keresnek a női és férfi beszélők között talált beszélgetésbeli eltérések magyarázatára. (Ez vonatkozik még a nemek közti, általában egyértelműen biológiai alapúnak hitt hangmagasságbeli különbségekre is.¹)

¹ Sachs és munkatársai (1973) ugyanis azt találták, hogy míg az általuk vizsgált, mutálás előtt álló kiskisiskolás fiúk hangjának alapfrekvenciája átlagosan magasabb volt, mint az azonos korú

A közhiedelem sztereotípiái szerint a nők sokkal többet beszélnek, mint a férfiak, gyakrabban vágnak más szavába, témáik triviálisak; a nők túlságosan udvariasak, finomkodóak és bizonytalanok, ami a sok kérdésben ill. visszakérdezésben, a „gyenge” töltelékszavak (*hát, tudod, izé*) használatában és az „üres” szókinszben (*csodás, fantasztikus, édes*) nyilvánul meg.

A fenti vélekedések a kutatások fényében részben hamisnak bizonyultak. (A szociolingvisztika számára ezek a közvélekedések ugyanakkor fontos kutatási területnek számítanak, hiszen a nemekkel, a köztük lévő különbségekkel kapcsolatos nyelvi *ideológiákra* világítanak rá, például arra, hogy egy közösség mit tekint nőiesnek és mit férfiasnak.) A beszédmennyiséggel kapcsolatban például minden eddigi kutatás a közhiedelemmel ellentétes megállapításra jutott: valójában a férfiak beszélnek többet a vegyes nemű (valós vagy virtuális) interakciókban (pl. Fishman 1978, 1980; Herring 1994). Zimmerman és West (1975) azonos nemű és vegyes nemű diádok interakcióit vizsgálva azt tapasztalta, hogy a férfiak sokkal többet vágtak a nők szavába, mint fordítva. Hogy ennek nem valamiféle biológiai oka van, és a férfiak általános szocializációs jellemzőire sem vezethető vissza, arra az a tény világít rá, hogy a vizsgálat szerint a férfiak azonos nemű diádjaira nem volt jellemző a félbeszakítások magas száma. Ugyanakkor Tannen (1993a), valamint James és Clarke (1993) rámutatnak, hogy az együtt elhangzó beszéd értelmezése kultúrafüggő: nem feltétlenül jelent félbeszakítást, vagyis türelmetlenséget, egyet nem értést, a szó feletti uralom akarását, hanem kifejezhet érdeklődést, lelkesedést a felvetett téma vagy a másik beszélő véleménye iránt, vagyis jelentheti a másik beszélő támogatását is.

Már e két értelmezésből is kitűnik, hogy a 70-es és 80-as években elsősorban az angolszász országokban egyre terebélyesedő interakciós nyelv és társadalminkutatás két, egymásnak ellentmondó táborra szakadt. Az egyik, a *differenciát* hangsúlyozó megközelítés szerint a nők és a férfiak különbözőképpen szocializálódnak, ezért egyrészt mások a társas elvárásai: az eltérő szocializáció következtében a nők kooperatívabbak, kevésbé fogékonyak a hierarchiára, és kevésbé hajlamosak a szó feletti uralomért való versengésre, mint a férfiak. Másrészt – ezzel összefüggésben – apró, szinte észrevehetetlen interakciós mozzanatok tekintetében más a nyelvi viselkedésük is. Maltz és Borker (1982) rámutat, hogy a kisiskolás gyerekek – az a korosztály, amelyben a szocializáció elsődlegesen már a kortárs csoportban zajlik – általában nemileg szegregált csoportokban játszanak. E csoportok eltérő szerveződésűek: a kislányok többnyire egyetlen nagy, hierarchikusan felépülő, de bárkit befogadó csoportban játszanak, míg a kislányok általában könnyen felbomló, 2–3 fős exkluzív csoportokat („legjobb barátnő”) alkotnak, melyek belső felépítése egaliter. A fiúcsoportokban folyamatos, részben verbális versengés zajlik a csoport feletti hatalomért, ami az asszertív verbális stílus kialakulásának kedvez, míg a lányok között inkább az intimitásnak kedvező önfeltáró, szupportív gyakorlatok folynak. A differenciaelmélet szerint ezek a nyelvhasználati szokások, illetve

(1. folyt.) lányoké, a felső beszédtraktus által képzett, az alapfrekvenciát moduláló, az érzékelt hangmagasságot szintén befolyásoló frekvenciák szignifikánsan alacsonyabbak voltak a fiúknál. Vagyis a biológiai különbségek kialakulása előtt a kislányok *megtanulták* a társadalmi nemnek megfelelő hangmagasság előállítását.

elvárások élnek tovább felnőttkorban is. A nők és férfiak közötti konfliktusok valójában nagyrészt „kulturaközi” kommunikációs zavarok (*miscommunication*), melyeket a „kulturális” különbségek felismerésével, megértésével kell kezelni (Tannen 2001).

A másik megközelítés, a *dominanciaelmélet* szerint a hatalommal bírók és hatalomnélküliek (pl. főnök-beosztott, orvos-beteg, tanár-tanuló, bírósági tárgyalások szereplői) között zajló interakciókban az alárendelt nyelvi viselkedését ugyanazok a bizonytalanságot tükröző gyakori kérdésfeltevések és túlzott udvariasság jellemzik, mint a nők interakciós viselkedését. Más szóval: nincs külön női és férfi beszélgetési stílus, hanem a beszélgetés örve alatt a domináns (férfi) és az alárendelt (nő) fél egyezkedik a hatalomról. Lakoff (1975) nagy hatású problémafelvetése nyomán Fishman (1978, 1980) együtt élő párok napokon át folyamatosan bekapcsolt magnóval készített hangfelvételeit vizsgálta, és azt tapasztalta, hogy a nők nagyságrendekkel több kérdést tesznek fel, mint férfi partnereik. Fishman szerint a kérdések fő funkciója a párkapcsolati interakcióban nem az információkérés és nem is a bizonytalankodó félben élő, megerősítésre váró vágy jelzése, hanem a beszélgetés, illetve az adott téma továbbsegítése, és ezen keresztül magának a kapcsolatnak az életben tartása – s ez a feladat, a „beszélgetési rabszolgamunka” az alárendeltre hárul, aki ráadásul csak a kérdések segítségével gyakorolhat némi kontrollt a beszélgetés menete felett.

Mai irányzatok²

Lássuk be, hogy ellentétes következtetések ellenére mindkét megközelítés értékeire világít rá: a differenciaelmélet a különálló női verbális viselkedéskultúrát, a dominanciaelmélet az interakcióban (is) alárendelt nő egyezkedési lehetőségeit hangsúlyozza. Ugyanakkor mindkét megközelítés többnyire univerzalisztikus igénnyel lép fel, hiszen mindkettőnek az a célja, hogy legalábbis az európai–észak-amerikai kultúrkörben minden nőre (és minden férfira³) érvényes általános jellemzőket találjon.

Susan Gal itt közölt, 1990-ben írott cikke, amely a nyelv és a társadalmi nem összefüggéseit vizsgáló addigi kutatások kritikai összegzését adja (annak kifejtésével, hogy a *hallgatás*, a társadalmi nemek és a hatalom jelentése ill. értelmezése a helyi nyelvi gyakorlatok – interakció, narratíva, politikai beszéd, költészet stb. – során kulturálisan konstruálódik), igen nagy hatással volt a 90-es években beálló fordulatra.

A 90-es évek irányzatai ugyanis fellépnek a korábbi megközelítéseket jellemző túláltalánosítások ellen, és a társadalmi nemek konstrukciójának egyes csoportokon belüli jellegzetességeire helyezik a hangsúlyt. („Teleszkóp helyett használjunk mikroszkópot!”) Ennek a fordulatnak az az alapja, hogy mind a gyakorlati közösségek elmélete, mind a posztmodern irányzatok a következőkből indulnak ki: a

2 Ennek a résznek a kidolgozásakor részben Cameronra (2001) támaszkodtam. Köszönöm Louise O. Vasvárinak, hogy meghallgathattam az előadást.

3 Kevesebb szó esik a férfiak nyelvi viselkedéséről, ill. a maskulinitás nyelvi megformálásáról, az ezzel kapcsolatos elvárásokról és ideológiákról, de lásd Johnson és Meinhof (1997).

nőknek és a férfiaknak nincs a szocializációjuk, életútjuk által determinált állandó, rögzített *identitásuk*; az identitások részben éppen a nyelv konkrét használata során, az abban megfogalmazott vagy sugallt jelentésértelmezésekre reflektálva (azokat elfogadva vagy azokkal szembeszegülve) alakulnak. Ezek az irányzatok sem tudják végképp száműzni a biológiai nemen alapuló bináris gondolkodást, inkább annak járnak utána, hogy az egyes emberek miféle nyelvi eszközökkel képesek átlépni a választóvonalat. A társadalmi nem nyelvi konstrukciójának sokféleségét a *queer* nyelvészetnek nevezett irányzat szemlélteti talán a legszínesebben (lásd Livia és Hall [1997] cikkei, Kulick 2000). Robin Queen (1997) például leszbikus képregények szövegeiben a *'queering'*-et, a férfiasnak (káromkodás, nem sztenderd kiejtés) és nőiesnek (ugye-kérdések, „gyenge” töltelékszavak) tekintett beszédjellemezők szándékosan zagyva keverését elemzi.

Mary Bucholtz itt közölt cikke a *gyakorlati közösség* irányzatának keretében azt vizsgálja, hogy fiatal lányok milyen eszközökkel képesek ellenállni az erre a korosztályra jellemző, a vizsgált egyesült államokbeli iskolában is megélt, nemileg értelmezett (*gendered*) hegemon identitásoknak. A szerző a lányok nyelvi gyakorlatainak finomelemzésével mutatja be azokat az eszközöket (identitásgyakorlatokat), amelyek segítségével a gyerekek a vállalt identitás definíciójáról egyezkednek: ki is a jobb külön, és ki számít egyáltalán különnek? (Ezeket a gyakorlatokat nevezi a szerző pozitív ill. negatív identitásgyakorlatoknak.) Olvasatom szerint ezek az identitásgyakorlatok a közös értékekről és az identitás értelmezéséről való egyezkedésen túl tulajdonképpen a csoportképzés erejével is hatnak, hiszen meghatározzák, kik maradhatnak bent és kik kerülnek ki abból a csoportból, amelynek erejébe kapaszkodva könnyebbé válik a hegemon identitásokkal való szembeszállás. Bucholtz a gyakorlat-elméletre építő gyakorlatiközösség-modellt a szociolingvisztikában hagyományosnak tekinthető beszélőközösség-konceptcióval ütközteti, és rámutat arra, hogy az utóbbi „teleszkópos” makroszemlélete csak a beszélőkhöz képest preexisztens társas kategóriák értelmezését teszi lehetővé – a résztvevők által létrehozott, a csoportot is definiáló társas jelentések megragadását nem. A gyakorlati közössége viszont lehetőséget teremt mind a makro-, mind a mikrokérdések megválaszolására, valamint a kvantitatív és kvalitatív módszerek összebékítésére is.

A nyelv és a társadalmi nem összefüggéseinek kutatásában a figyelem legújabbban a *globalizáció* kérdésköre felé fordult. A globalizáció és a nyelv kapcsolatára nemcsak az angol mint világnyelv és az új kommunikációs technológiák terjedése jellemző, hanem az is, hogy a globalizáció a nyelvet korábban nem tapasztalt területeken és mértékben teszi árucikké. Kira Hall (1995) például a szextelefonokat kezelő, a klienseket fogadó nők és férfiak nemiszerep-formálását vizsgálja. A szerző szerint ezek a verbális szexmunkások a sztereotíp „női nyelv”, vagyis a hatalom nélküli beszéd jellemzőinek alkalmazása révén hatalmi helyzetbe kerülnek a kliensek felett.

Deborah Cameron itt közölt cikke pedig azt a jelenséget járja körül, hogy az egyes nagy-britanniai telefonközpontokban (tudakozókban, telefonos hibabejelentőkben, telebankokban, telefonos jegyirodáknak) dolgozó operátoroknak szinte minden részletében előre kidolgozott forgatókönyvek mentén kell a hívások garadáját lebonyolítaniuk, melyek részben a verbális viselkedés milyenségét szabják

meg, részben az egyes telefonhívásokra fordítható időt és az interakciós lépések számát maximalizálják. A megszabott beszédjellemzők (mosolygást jelző, kifejező intonáció, jól időzített minimális válaszok, kérdőszavas kérdések stb.) érdekes módon megegyeznek azokkal a jellemzőkkel, amelyek a laikus felfogásban a „nők nyelvével” kapcsolatban élnek. A telefonközpontok vezetői által kidolgozott, az operátorok betanítására és ellenőrzésére használt forgatókönyvek vagy súgólapok sokszor nyelvészetileg értelmezhetetlen terminusokban fogalmaznak, de közös bennük az érzelmi involváltság és a gondoskodás kifejezésére való buzdítás (miközben az operátoroknak gyakran egy percnél is rövidebb idő alatt kell egy-egy hívást lebonyolítaniuk), melyek hagyományosan a nőiességgel asszociált szimbólumrendszer sajátjai. A szerző szerint a munkavállaló ilyen mélységű, a társadalmi nemet is érintő (*gendered*) kontrollálása a hiperracionális vállalat vevőkért való versengésének számlájára írható.

Összefoglalva, a nyelv és a társadalmi nem összefüggéseinek kutatásában az elmúlt negyven évben valójában annak a vitának vagyunk tanúi, melyben az egyik oldal (a variációelemzők, ill. a differenciában hívó interakció-elemzők) szerint a nyelvi viselkedés megannyi jelenségét (például a nyelvi változások követésére való hajlandóságot, a sztenderd nyelvváltozathoz való viszonyulást, vagy a nyelvi viselkedést az interakcióban) alapvetően meghatározza a nyelven kívüli valóság, így például a beszélők nő vagy férfi mivolta, s e valóságnak a nyelvi viselkedés csak tükörképe vagy lenyomata. A másik oldal szerint pedig éppen ellenkezőleg, a nyelv használata hozza létre a magunktól függetlenül létezőnek érzékelt valóságot. Az utóbbi, konstruktivista álláspont „erős” verziója szerint maga a társas valóság, sőt a társas rendszerek is a nyelvhasználat során jönnek létre (etnometodológia, konverzációelemzés; a munkahelyi hierarchiákról l. Boden 1994), míg az elterjedtebb „gyenge” verziója szerint a nyelv „csak” világgépünket, a valóság értelmezését formálja. A társadalmi nemek eszerint tehát a nyelvhasználat (értelmezési hangsúlyok, nyelvi viselkedési mintázatok stb.) során nyerik el összetett értelmüket, amikor is egyes explicit vagy implicit értelmezéseket a beszélő felek elfogadnak vagy megkérdőjeleznek, megerősítenek vagy figyelmen kívül hagynak.

Hivatkozott irodalom

- Boden, Deirdre (1994): *The business of talk: Organizations in action*. Cambridge: Polity.
- Cameron, Deborah (1990a): *Introduction: Why is language a feminist issue?* In Cameron (1990b), 1–28.
- Cameron, Deborah (szerk.) (1990b): *The feminist critique of language: A reader*. London: Routledge.
- Cameron, Deborah (1995): *Verbal hygiene*. London: Routledge.
- Cameron, Deborah (2001): *New ways of thinking about gendered linguistic behaviour*. Előadás a Közép-Európa Egyetem „Language and gender” nyári egyetemén, 2001. július 25.
- Eckert, Penelope (1989): *The whole woman: Sex and gender differences in variation*. In *Language Variation and Change*, 1: 245–267.
- Fishman, Pamela (1978): *Interaction: The work women do*. In *Social Problems*, 25: 397–406.

- Fishman, Pamela (1980): Conversational insecurity. In *Language: Social psychological perspectives*. Howard Giles, W. Peter Robinson és Philip M. Smith (szerk.). Oxford, Pergamon. (Újra megjelent: in Cameron [1990b], 234–241.)
- Freeman, Rebecca és Bonnie McElhinny (1996): Language and gender. In *Sociolinguistics and language teaching*, 218–280. Sandra Lee McKay és Nancy H. Hornberger (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gal, Susan (1978): Peasant men can't get wives: Language change and sex roles in a bilingual community. In *Language in Society*, 7: 1–16.
- Hall, Kira (1995): Lip service on the fantasy lines. In *Gender articulated: Language and the socially constructed self*, 183–216. Kira Hall és Mary Bucholtz (szerk.). London: Routledge.
- Herring, Susan (1994): *Gender differences in computer-mediated communication: Bringing familiar baggage to the new frontier*. <http://www.cpsr.org/cpsr/gender/herring.txt>
- James, Deborah és Sandra Clarke (1993): *Women, men, and interruptions: A critical review*. In Tannen (1993b), 231–280.
- Johnson, Sally és Ulrike Meinhof (szerk.) (1997): *Language and masculinity*. Oxford: Blackwell.
- Kulick, Don (2000): Gay and lesbian language. In *Annual Review of Anthropology*, 29: 243–285.
- Labov, William (1966): *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William (1972): The reflection of social processes in linguistic structures. In uő.: *Sociolinguistic patterns*, 110–121. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William (1984): Field methods of the project on Linguistic Change and Variation. In *Language in use. Readings in sociolinguistics*, 23–53. John Baugh és Joel Sherzer (szerk.). Englewood Cliffs: Prentice Hall. (Magyarul: A nyelvi változás és változatok: Egy kutatási program terepmunkamódszerei. In *Szociológiai Figyelő*, 1988/4: 22–48. Fordította Galántai Vera.)
- Labov, William (1990): The intersection of sex and social class in the course of linguistic change. In *Language Variation and Change*, 2: 205–254.
- Lakoff, Robin (1975): *Language and woman's place*. New York: Harper and Row.
- Livia, Anna és Kira Hall (szerk.) (1997): *Queerly phrased: Language, gender and sexuality*. Oxford: Oxford University Press.
- Maltz, Daniel és Ruth Borker (1982): A cultural approach to male-female miscommunication. In *Language and social identity*, 196–216. John Gumperz (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Milroy, Lesley (1980): *Language and social networks*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, Lesley és James Milroy (1992): Social network and social class: Toward an integrated sociolinguistic model. In *Language in Society*, 21: 1–26.
- Queen, Robin M. (1997): "I don't speak spritch": Locating lesbian language. In Livia és Hall (1997), 233–256.
- Sachs, J., P. Lieberman és D. Erickson (1973): Anatomical and cultural determinants of male and female speech. In *Language attitudes: Current trends and prospects*. Roger Shuy és Ralph Fasold (szerk.). Washington: Georgetown University Press. Idézi: David Graddol és Joan Swann (1989): *Gender voices*, 25–26. Oxford: Blackwell.
- Tannen, Deborah (1993a): *The relativity of linguistic strategies: Rethinking power and solidarity in gender and dominance*. In Tannen (1993b), 165–188.
- Tannen, Deborah (szerk.) (1993b): *Gender and conversational interaction*. New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah (2001): *Miért értjük félre egymást?: Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak vagy buknak*. Budapest: Tinta. (Fordította Reményi Andrea Ágnes.)
- Trudgill, Peter (1972): Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. In *Language in Society*, 1: 179–195.
- Zimmerman, Don és Candace West (1975): Sex roles, interruptions and silences in conversation. In *Language and sex: Difference and dominance*, 105–129. Barrie Thorne és Nancy Henley (szerk.). Rowley, Mass.: Newbury.

A megjelenés előtt álló *Handbook of language and gender* (Janet Holmes és Miriam Meyerhoff [szerk.]. Oxford: Blackwell) fejezetei

Bucholtz, Mary: Theories of discourse as theories of gender: Discourse analysis in language and gender studies

Cameron, Deborah: Gender and language ideologies

Ehrlich, Susan: Coercing gender: Language in sexual assault adjudication processes

Herring, Susan: Gender and power in online communication

Holmes, Janet és Maria Stubbe: Discourse in gendered workplaces: How do women manage it?

Holmes, Janet és Maria Stubbe: Gender stereotyping and the workplace: What exactly is a “feminine” workplace?

Kiesling, Fabius: Intersections of norms and gender

McConnell-Ginet, Sally: What’s in a name?: Labeling and community-based gender practice

Tannen, Deborah: Gender and family interaction

Wodak, Ruth: Multiple identities: The role of female parliamentarians in the EU parliament